

HOOFDSTUK 8

Liberale belastingzege, 1891–1894

Ik aanvaard mijn taak als een soldaat, die in den slag gaat. Want een slag zal het zijn – tegen behoudzucht en egoïsme aan den eenen, doldriftig radicalisme aan den anderen kant. Zal ik slagen? Ik weet het niet, maar ik moet nu eenmaal in het vuur.

N.G. Pierson, brief aan J.P. Hasebroek, 20 augustus 1891

Na de val van het kabinet-Mackay zou de politiek in Nederland een omslag maken. Samen met het economische en sociale leven, dat vol was van vernieuwing, begaf het volgende kabinet zich op de weg der hervorming. Voor de liberalen leek het tij gunstig. De liberale achterban had zich tijdens de christelijke regering weer wat dichter om zijn partij geschaard. En de onverzettelijke houding van de katholieken en anti-revolutionairen was sterk afgezwakt nu de onderwijskwestie voorlopig was bezworen. Voor een hervormingsgezinde liberale regering zou de weg naar een vernieuwde maatschappij openliggen.

In Nederland en in Indië

De lijn van voorspoed en groei die het economisch leven vanaf midden jaren tachtig volgde, zette zich in de jaren negentig voort. De landbouw kroop uit het dal waarin deze zich onder invloed van de internationale crisis had bevonden. De industriële ontwikkeling maakte een grote sprong en volgens velen ging Nederland eindelijk mee in de westerse kapitalistische stroomversnelling.¹ Voor de steeds toenemende bevolking betekende dat een snelle groei van de lonen. Het bedrag dat in het laatste decennium van de eeuw gemiddeld per persoon aan belastingen werd uitgegeven bleef ongeveer gelijk. Het aandeel van de accijnzen daalde hierin licht.²

De inkomsten en uitgaven van de rijksoverheid bleven ook vanaf 1890 stijgen. Een sluitende begroting, zonder tekorten of noodzaak tot lenen, kwam daarbij een enkele maal voor. Meestentijds echter werden voor grote

werken als de spoorwegen of waterstaatkundige zaken aparte leningen uitgeschreven. Zo belandde de schuldenlast van de overheid in de jaren negentig ruim boven de 1,1 miljard gulden, wat een jaarlijkse rentebetaling van ruim 30 miljoen betekende.³ De gemeenten profiteerden van de economische voorspoed en konden een aanzienlijke verhoging van gemeentelijke belastinginkomsten verwelkomen. De plaatselijke belastingen werden, in tegenstelling tot voorgaande decennia, niet verhoogd. De gemeentebesturen achtten dat niet gewenst of nodig, mede dankzij de stijgende opbrengsten uit gemeentelijke nutsbedrijven. Toch bleef de geldnood van veel gemeenten – vooral van plaatsen met veel arme bewoners – hoog. Daar werd echter in deze periode een oplossing voor gezocht. Na de jarenlange klachten kwam er in 1892 een noodwet tot stand, waardoor de rijkssubsidies aan de gemeenten aanzienlijk verhoogd werden, vooral ten bate van de opgelopen kosten van het onderwijs. En in 1897 werd uiteindelijk een financiële verhoudingenwet tot stand gebracht, die de financiële overdrachten van het rijk naar de gemeenten beter regelde. De rijksuitkeringen werden hierdoor gekoppeld aan het inwonertal van de gemeenten en de belastingheffing van de gemeenten zelf werd aan nog meer regels gebonden. Dat betekende onder meer dat de hoofdelijke omslagen belangrijker én openbaar werden.⁴ Overigens bleef financiering met behulp van leningen ook voor gemeenten een gewone zaak.

De rijksoverheid kreeg nog maar weinig geldelijke steun uit Indië. Het speet velen dat er uit de kolonie definitief geen rechtstreekse baten meer naar de schatkist vloeiden. Maar door een groeiende groep werd over een ethische politiek gesproken, waarin de belangen van de Indische bevolking centraler kwamen te staan. Het artikel van Van Deventer over de 'ereschuld' van Nederland zette dit vraagstuk op de agenda. Het besef dat Nederland dankzij de kolonie uit zijn financiële problemen van het midden van de eeuw was gekomen en spoorwegen en kanalen had gerealiseerd, werd steeds sterker.⁵ Dit bevorderde de ethische gedachte om nu de welvaart en ontwikkeling van de Indiërs zelf te bevorderen. Of aan die goedwillende gedachte een prijs moest hangen, die ditmaal voor rekening van de Nederlandse schatkist kwam, bleef een andere kwestie.

Politiek waren de meningen over de kolonie danig verdeeld. Een conservatief als Heemskerk vond dat de teloorgang van Indië, net als de zich voortslepende oorlog op Atjeh, geheel de schuld was van de liberalen. Volgens hem waren zij het die de Indische hulpbronnen lieten opdrogen.⁶ Het anti-revolutionaire standpunt verkondigde al jaren een 'zedelijke verplichting' tegenover Indië in plaats van de baatzuchtige exploitatie die onder

liberale leiding plaatsvond. De Liberale Unie schaarde zich vanzelfsprekend wel achter het vrije particuliere ondernemerschap in Indië, maar voegde er in deze jaren wel aan toe dat dat met inachtneming van de belangen van de lokale bevolking moest gebeuren. De Radicale Bond, die in 1892 werd gesticht door liberalen voor wie de standpunten van de Liberale Unie te voorzichtig en behoudend waren, pleitte zelfs voor een ontwikkeling naar zelfbestuur in Indië.⁷ In het algemeen vonden denkbeelden over terugbetaling of zelfbestuur maar bij een kleine groep gehoor. De grootste groep was van mening dat de kolonie Nederland geen geld moest kosten, maar op enige manier hoorde op te leveren. De tegenzin om de baten van wel-
eer definitief op te geven was dan ook groot. Na een jarenlange discussie over eenheid of scheiding van de Indische en Nederlandse financiën, al of niet met een vaste bijdrage van Indië, zouden pas in 1903 de financiën daadwerkelijk gescheiden worden.⁸

Zo bleef Indië, net als in het voorgaande decennium, ook in de jaren negentig een zorgenkind. Weliswaar verdiende een aantal 'Indischgasten' er fortuinen en ging het na de eeuwwisseling de kolonie economisch beter, het Nederlandse politieke beleid bleek toch moeilijk te bepalen. Met moeite legde men zich neer bij de teloorgang van de Indische baten, die jarenlang een hartelijk welkom hadden gekregen in de Nederlandse schatkist. Het moederland moest het nu op eigen kracht doen.

Politiek en denkbeelden

De ontwikkeling die de liberalen vanaf de jaren zeventig doormaakten, resulteerde in de jaren negentig enerzijds in een groeiende radicalisering van een kleine groep, anderzijds in een toename van de eensgezindheid binnen de hoofdstroom. Na de aanvankelijke 'methodestrijd' tussen aanhangers van *laissez faire* en staathuishoudkundige 'natuurwetten' en meer sociaal en hervormingsgerichte liberalen, was de laatste groep sterk toegenomen. Hun stond het ideaal van een harmonieuze maatschappij met gelijkwaardige, arbeidzame burgers voor ogen. Om dat te bereiken kreeg de overheid een actievere rol toebedacht, waardoor een gelijke uitgangspositie voor iedereen zou worden verkregen en sociale achterstanden zouden worden opgelost. Over de precieze invulling van die rol en de daadwerkelijke hervormingsplannen werd in de jaren zeventig en tachtig volop gediscussieerd. Langzaam maar zeker kristalliseerden de belangrijkste ideeën zich uit en werden de hervorming van het kiesrecht en de belastingwetgeving en de ontwikkeling van sociale wetten voor de grootste groep liberalen als

de wettelijke vertaling naar de ideale maatschappij gezien. De formulering van die punten zorgde weer voor meer eensgezindheid onder de liberalen.

Dat de confessionele partijen geen voorstander van de liberale opvattingen waren was evident. Het christelijke kabinet-Mackay had de liberale kamerleden een goede gelegenheid om oppositie te voeren gegeven, waarbij de liberale standpunten nader bepaald konden worden en medestanders gegroepeerd. Ook de groeiende aanhang van de christelijke politiek maakte een meer eensgezind optreden van de liberale partij noodzakelijk.

Toen de Liberale Unie in 1884 werd opgericht, kregen de denkbeelden van de sociaal-liberalen daarin de overhand. Het concept-manifest *Aan de kiezers*, dat in februari 1891 ter goedkeuring aan de leden van de Liberale Unie werd voorgelegd, besteedde veel aandacht aan de hervorming en uitbreiding van het kiesrecht. Naast plannen voor sociale wetgeving werden tevens de gewenste veranderingen in het belastingstelsel opgesomd: invoering van progressieve directe belastingen, opheffing of hervorming van het patent, opheffing van de accijnzen op eerste levensbehoeften en tegemoetkoming aan de financiële noden van de gemeenten. In de daaropvolgende algemene vergadering leverden deze plannen een motie van meer behoudende liberalen op, die vonden dat er te veel beloofd werd in het manifest en dat het te veel een 'instructie' voor een liberale denk- en handelwijze was. De motie werd evenwel afgewezen en het manifest werd aangenomen.⁹

Behalve door een kritische behoudende groep binnen de Unie werd de Liberale Unie aangevallen door een kleine groep liberalen, die haar te voorzichtig vond. In 1888 had reeds een afscheiding binnen de grootste liberale kiesvereniging in Amsterdam plaatsgevonden en was de Kiesvereniging Amsterdam opgericht. De standpunten van deze groep verschilden feitelijk niet zo heel veel met de LV en klonken vooral eigenwijzer en ongeduldiger. Het initiatief zakte evenwel na een aantal jaren weg. Toch bleef de linkervleugel van de liberalen zich roeren en werd in 1892 de Radicale Bond opgericht, die zich tussen de Liberale Unie en de socialisten plaatste. Een van hun voormannen was de econoom Treub, die zich trappelend van ongeduld van de Liberale Unie had afgekeerd, nadat hij haar had vergeleken met een oude jonge juffrouw waar geen vuur meer in te brengen viel.¹⁰ Tijdens een geruchtmakende lezing in 1891 ten overstaan van een voornamelijk socialistisch publiek stelde Treub dat de radicalen streefden naar 'zooveel mogelijk geluk voor een zoo groot mogelijk aantal zijner ingezetenen, zoo nabij te komen als onder gegeven omstandigheden bereikbaar is'.¹¹ Volgens Treub was het verschil tussen de radicalen en de socialisten niet groot wat stemrecht, leerplicht, belastinghervorming en arbeidswetgeving betrof;

slechts het tempo van de hervormingen lag anders. Wat radicalen en socialisten volgens hem werkelijk scheidde, was het verschil in opvattingen over eigendom, de herverdeling van rijkdommen en de manier van propaganda voeren.¹² De radicale partij ijverde voor algemeen stemrecht, de afschaffing van de Eerste Kamer, arbeids- en sociale wetten en belasting naar draagkracht, wat een progressieve inkomsten- en successiebelasting betekende en de afschaffing van de accijnzen op de eerste levensbehoeften inhield.¹³ Het verschil met de Liberale Unie was daarmee eigenlijk niet zo groot als Treub deed voorkomen en lag vooral in de invulling van de kieswet.

Door het optreden van deze radicale liberalen werd de druk op de Liberale Unie om tot hervormingen over te gaan groter en sloot men zich binnen de Unie nog meer aaneen. De socialistische groepen stonden verder van de liberalen af, maar ook zij voerden strijd voor meer sociale hervormingen, waaronder die van het belastingstelsel. De onrust die ontstond door grote (kiesrecht)demonstraties en opstootjes benadrukte nogmaals de noodzaak van politieke en sociale veranderingen. Onder liberalen werd regelmatig gewaarschuwd voor het socialistisch gevaar, meestal gevolgd door aansporingen om als liberale partij hervormingen door te voeren teneinde de gevaren voor te zijn. Ook werd gevreesd voor een conservatieve omslag door het optreden van radicaal-linksen. Zo schreef Pierson in mei 1892 in zijn dagboek: 'De dynamietaanlagen in Parijs, waarvan thans zooveel gesproken wordt, konden wel eens een conservatieve strooming te voorschijn roepen.'¹⁴

Aan de 'sociale kwestie' werd dan ook veel aandacht besteed. Uit angst voor sociale onrust, uit mededogen met de arbeidersklasse of uit liberaal ethische overwegingen – de kwestie was breed en hield de liberalen danig bezig. Er ontstonden diverse plannen ter verbetering van het huiselijk en arbeidsleven van de arbeiders. Men bemoeide zich in lezingen en artikelen met uiteenlopende zaken als de spaarzin en eetgewoonten van de armste klassen en de wettelijke bepalingen die de arbeid minder zwaar en onzeker zouden kunnen maken. Naast een beschavende, opvoedkundige aanpak groeiden de praktische ideeën. Hierin paste de vervanging, op initiatief van de overheid, van het slecht functionerende Statistisch Bureau uit 1884 door een Centrale Commissie voor de Statistiek in 1892, die vanaf 1899 overging in het Centraal Bureau voor de Statistiek. De benodigde gegevens waarop men zich bij de aanbevelingen voor sociale en economische maatregelen kon baseren, kregen hiermee een fundamentele plaats in de Nederlandse politiek. Ook dacht men systematischer na over de aanpak van sociale problemen. Toch bleef er ruimte voor particuliere initiatieven. Voor de bestrijding van armoede verwachtte men bijvoorbeeld veel van het Elberfelder-stelsel, het

stelsel van huisbezoeken aan armen onder gemeentelijke toezicht, maar met grote inzet van particulieren, waarvoor Pierson al in 1872 had gepleit.¹⁵

Terwijl de aandacht voor de sociale kwestie groeide, verschoven de ideeën over de oorzaak van sociale misstanden. In voorgaande decennia dachten de liberalen vooral dat morele gebreken, veroorzaakt door een tekort aan opvoeding, scholing en karakter, de oorzaak van veel lijden waren. In de jaren tachtig en negentig kregen economische oorzaken meer aandacht. Daarbij verschoot de verantwoordelijkheid voor een vermindering van de maatschappelijke misstanden van de betrokken heren-werkgevers steeds meer naar de overheid.

Een kwestie die in de jaren tachtig en negentig centraal stond in de politiek was die van het kiesrecht. Met de grondwetsherziening van 1887 waren belastingcensus en kiesrecht losgekoppeld, en nu moest er een kieswet tot stand worden gebracht die de kentekenen omschreef van geschiktheid en maatschappelijke welstand waaraan de kiezers moesten voldoen. Velen drongen erop aan om het aantal kiesgerechtigden op meer diverse gronden uit te breiden. Het betekende dat het volgende kabinet noodzakelijkerwijs een kieswetsvoorstel moest indienen, maar ook dat de weg naar hervormingen van het belastingstelsel, zonder onomkeerbare gevolgen voor het aantal kiesgerechtigden, vrij was.

Door deze politieke ontwikkelingen werd een belastinghervorming bijkans onontkoombaar. De radicale groepen zaten de Liberale Unie op de huid, terwijl de liberalen na hun oppositie tijdens het kabinet-Mackay hun woorden in daden zouden moeten omzetten. De politiek in de omringende landen gaf ook bewegingen in het fiscale stelsel te zien. Groot-Brittannië was in 1842 reeds voorgegaan in een zwaardere belasting van zijn rijkste burgers door een inkomstenbelasting en vermindering van heffingen voor de armere klassen. Vervolgens waren in de jaren zeventig en tachtig Pruisen en een aantal andere Duitse staten tot heffingen op het inkomen dan wel het vermogen overgegaan. Nederlandse economen hielden deze ontwikkelingen, getuige de artikelen in *De Economist* en het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde*, nauwkeurig bij. In de jaren 1890 sloeg de hervormingsdrift echt toe. Groot-Brittannië breidde onder leiding van de 'New Liberals' zijn directe heffingen uit door in 1894 een relatief zwaar successierecht in te voeren.¹⁶ In Duitsland werd in 1891 door minister J. von Miquel een persoonlijke progressieve inkomstenbelasting ingevoerd, gebaseerd op inkomsten en op vermogen. De minister had als voormalig burgemeester van Frankfurt reeds ervaring met directe heffingen op grond van het inkomen, waarbij de opbrengsten deels voor sociale politiek werden bestemd. Als minister wist

hij in 1893 tevens de plaatselijke heffingen te hervormen, zodat rijks- en gemeentefinanciën gescheiden werden en deels op grond van het inkomen en vermogen werden geheven.¹⁷ Ook verder weg waren de jaren negentig van de negentiende eeuw vruchtbare jaren voor een hervorming van het belastingstelsel. Zweden, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland voerden alle een inkomstenbelasting in, terwijl Oostenrijk en Italië tot een belangrijke uitbreiding van oudere heffingen op het inkomen overgingen. Denemarken en Noorwegen volgden net na de eeuwwisseling. Ten slotte zouden de Verenigde Staten van Amerika in 1914 hun bestaande regelingen tot een uniforme heffing op het inkomen omvormen.¹⁸ In Frankrijk werd in 1896 een progressieve inkomstenbelasting voorgesteld, maar die werd door de volksvertegenwoordiging met succes tegengehouden. Na verschillende pogingen werd pas in 1916 een Franse belasting op het inkomen van kracht, die door verschillende mazen in de wet echter slecht functioneerde.¹⁹ Deze uitzondering deed niets af aan het algemene westerse beeld dat de tijd rijp leek te zijn om tot een vernieuwing van het belastingstelsel over te gaan.

Een liberaal kabinet gevormd

De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen die in juni 1891 plaats hadden, was voor de regering-Mackay bepalend. Ondanks het geringe animo onder de politieke partijen voor de verkiezingen bleken de toegenomen eensgezindheid en programmatische aanpak van de liberalen een succes. Na de herstemmingen was de overwinning aan de liberalen en bezetten ze 53 van de 100 kamerzetels: in Piersons ogen een 'volledige zegepraal'.²⁰ In ieder geval gaf het voor het ministerie-Mackay de doorslag en zou het zijn ontslag aanbieden. De verslagen kabinetsleider hing dat echter niet aan de grote klok. Op 19 juli 1891, bijna drie weken na de verkiezingsuitslag, luidde Piersons dagboek aantekening: 'In de politiek nog niets nieuws. Heeft het Kabinet ontslag gevraagd? Zelfs dat weet men niet met zekerheid, schoon ieder verzekert, dat het 8 of 9 Juli moet gebeurd zijn.'²¹ Tenslotte was op 11 juli 1891 een nieuwe formateur bij de regentes verschenen.

Joannes Pieter Roetert Tak van Poortvliet, voormalig kamerlid en voorzitter van de Liberale Unie, was op die datum bij Emma geroepen. De verkiezingsuitslag rechtvaardigde een liberaal kabinet en Tak werd gepolst. Hij zegde zijn medewerking toe, maar de persoonlijke vriendschap van regentes Emma met de burgemeester van Amsterdam, Gijsbert van Tienhoven, bracht de formatie in andere handen.²² Van Tienhoven, tevens lid van de Eerste Kamer, mocht in opdracht van de regentes een liberaal kabinet

samenstellen. Hij begreep echter dat hij Tak niet kon missen en de formatie werd dan ook gedeeld. Tak, die binnen de liberale beweging een invloedrijker positie dan Van Tienhoven bekleedde, kon het zich veroorloven om voorwaarden te stellen. Met een 'Amice-briefje' legde hij op 17 juli 1891 een stevig eisenpakket bij Van Tienhoven neer.

Daarin stond de hervorming van het kiesrecht voorop. In zijn verlanglijstje stelde Tak dat zijn vrienden, waarmee hij de meerderheid van de Liberale Unie bedoelde, het zijn taak achtten 'een regeling van het kiesrecht te ontwerpen en voor te dragen'. Tak zou daarom minister van Binnenlandse Zaken moeten worden. Het kieswetsvoorstel zou een 'kabinetsquaestie' moeten zijn. Dit betekende dat wanneer het voorstel sneuvelde, de Kamer ontbonden moest worden of de regering ontslag zou nemen. Dit was echter bij lange na niet het enige plan van de liberale voorhoede. Tak somde het door hem gewenste programma op dat voor de behandeling van de nieuwe kieswet aan bod moest komen:

Gedurende het tijdsverloop, noodzakelijk tot voorbereiding en afdoening der regeling van het kiesrecht zoude met alle kracht tot verbetering van het Rijksbelastingstelsel en van den finantieelen toestand der gemeenten, tot regeling der levende strijdkrachten, tot regeling van den leerplicht, tot verzekering der gezondheid en veiligheid van arbeiders in fabrieken en werkplaatsen, tot verbetering van het lot der oude en gebrekkige werklieden, tot verbetering van het finantieewezen en ontwikkeling der welvaart in onze overzeesche bezittingen moeten gearbeid en daartoe strekkende wetsbepalingen zooveel mogelijk [...] tot stand gebracht moeten worden.²³

Terwijl Tak en Van Tienhoven de basis voor hun samenwerking smeedden, noteerde Pierson over het mogelijke verzoek aan hem om in het kabinet zitting te nemen:

Tak schijnt gisteren bij de Koningin geroepen te zijn, en hij moet de taak wel aanvaarden. De vraag houdt mij zeer bezig, of ik ditmaal met rust zal worden gelaten. Zoo neen, dan wensch ik niet onverhoeds te staan tegenover de moeilijkheden, die zich zullen voordoen. Maar ik zie nog geen licht. Vol idealen op financieel gebied aan den eenen kant, vol zorg over mijn eigen capaciteiten aan den anderen, zou ik zeer in twijfel verkeerem. Ik acht de betrekking van Minister, vooral van hervormende Minister, zeer moeilijk, en ik weet niet, of ik er

voor geschikt ben. Was dat niet zoo, dan zou mijn ambitie voor het werk, dat thans gedaan moet worden, mij over vele persoonlijke offers doen henenstappen. Doch wie weet, of ik niet schotvrij blijf, en komt men tot mij, dan zal het kunnen wezen met een program of een stel collega's, dat mij niet bevalt. Ik word echter zeer geslingerd in mijne gedachten. Vroegere ervaringen spelen door mijne herinnering.²⁴

Piersons zorgelijke verwachting werd bewaarheid, want twee weken later kreeg hij bezoek van Van Tienhoven, die hem kwam 'raadplegen'. Tevergeefs, want Pierson verzocht hem 'elders rond te zien'.²⁵ Desondanks kwam Van Tienhoven terug en verzocht Pierson nogmaals om het ministerschap in overweging te nemen. Pierson voelde zich hierdoor op een keerpunt staan en vertrouwde zijn dagboek toe: 'Ik begrijp het programma nog maar half en gevoel grootelijks, tot welk een gewichtigen stap ik geroepen word.' Enkele dagen later peinsde hij verder: 'Welk een ernstig oogenblik in mijn leven.'²⁶

En weer vroeg Pierson zijn vriend Aad Gildemeester om steun. Hij beschreef hem zijn positie: 'De Bank houdt mij vast met 12 handen; Tienhoven en Tak trekken aan den anderen kant. Zij scheuren mij half kapot, en mijn ziel lijdt er onder. Terwijl zij toch ook weder juicht; want zoo is de mensch.'²⁷ Aan Tak zette hij nogmaals zijn twijfels uiteen. Enerzijds, zo bekende Pierson, 'trekt het werk mij machtig aan. [...] gesteund door sympathieke mannen aan de verwezenlijking dezer idealen te werken, in dat denkbeeld is veel dat mij toelacht.'²⁸ Anderzijds voelde Pierson zich verplicht zijn functie als president-directeur van De Nederlandsche Bank niet zonder slag of stoot op te geven. Hij vroeg Tak hoe groot de kans was om daadwerkelijk de belastingen te kunnen hervormen, zodat hij niet voor niets zijn betrekking bij de bank zou opzeggen. Pierson zag in het 'Hollandse volkskarakter', in de 'Reform-Bill' van Tak en de geringe liberale kamermeerderheid de grootste obstakels. Het volkskarakter schuwde zijns inziens immer het radicale op het terrein van de hervorming; met de Reform-Bill bedoelde hij het aangekondigde kieswetsvoorstel, dat als een 'jaloerse meesteres' niemand naast zich zou dulden. Wanneer nu het voorstel voor de belastinghervorming na de kieswet zou worden ingediend, kon de Kamer er wel eens heel anders uitzien. Toch zag Pierson nog mogelijkheden en beloofde hij een overleg bij te wonen, in het belang van de natie:

Het tijdsgewricht is moeilijk; wat er te doen staat vordert ernstig overleg en tot dat overleg ben ik geneigd samen te werken. In het belang van het land is het niet, dat ik de Bank verlaat, tenzij nog

nuttiger werk voor mij te doen staat; zoo kunnen wij dan uitsluitend over landsbelangen spreken, al is mijn persoon daarbij betrokken.²⁹

De samenkomst met Tak, Van Tienhoven en een andere kandidaat-minister bracht de definitieve wending. Ondanks zijn twijfels voelde Pierson zich gerustgesteld én verplicht om met deze mannen en dit programma een liberaal kabinet te vormen. Zijn dagboeknotities luiden:

De teerling wordt heden avond geworpen. [...] Gisteren avond met Tienhoven, Tak en Smidt confereerende, werden mij drie dingen duidelijk. 1. Dat deze mannen een flinker en beter doordacht programma hebben, dan ik mij aanvankelijk had voorgesteld, 2. Dat zij het mijne op financieel gebied ten volle aanvaarden, 3. Dat van mijne beslissing alles afhangt. Met belastinghervorming moet begonnen worden, en men wil dat werk slechts beginnen met mij. Weiger ik, dan stort de combinatie ineen, en de Koningin komt voor de grootste moeilijkheden te staan. Het werd mij duidelijk, dat weigering een misdaad zou zijn. Cateau [echtgenote van Pierson] kreeg denzelfden indruk. Aad G. [Gildemeester] evenzeer. Ik zal het moeilijk werk dus aanvaarden. Mijn innigste begeerte zou zijn, te bedanken. Toen ik heden aan de Bank kwam, schoot mijn gemoed vol. Ik wist zelf niet, dat de band zóó sterk was, de wortels mijner affectien zóó diep in mijn hart lagen. Maar het *moet*. [...] De weg van mijn plicht is klaar geteekend.³⁰

Het besluit maakte indruk. Piersons vriend en opvolger bij de universiteit, hoogleraar staathuishoudkunde Quack, schreef hem: 'Wat gij doet is zeker in het belang van het land, niet in uw eigen belang. Want gij zult harde stormen te doorworstelen hebben. Maar die zijn leven durft verleenen, die zal het winnen. Met aandoening volg ik U op uw weg. Kracht en sterkte bid ik U toe.'³¹ En toen de formatie voltooid was en de ministersploeg door regentes Emma op paleis Het Loo werd beëdigd, toonde ook de vorstin dankbaarheid voor Piersons vaderlandsliefde en sympathie voor zijn 'reformatorische' taak.³²

Over het programma was men het binnen het kabinet-Van Tienhoven-Tak van Poortvliet snel eens geworden en het Amice-briefje, waarin Tak het eisenpakket had verwoord, was door de andere ministers goedgekeurd en ondertekend. Tijdens de formatie had Van Tienhoven ook regentes Emma middels een nota van zijn voornemens op de hoogte gesteld. Daarin wees hij met een beschuldigende vinger naar de regering van 1888, die volgens

hem een veel te lakse houding had gehad ten aanzien van hoognodige hervormingen. De verkiezingen hadden het slappe beleid echter afgestraft, zodat Van Tienhovens conclusie luidde:

Bedriegt niet alles, dan hebben die verkiezingen geleerd, dat als dringende eischen van het oogenblik thans de volgende regelingen op den voorgrond moeten staan:

1. Uitbreiding van het kiesrecht binnen de grenzen, maar ook zoover de grondwet dit toelaat.

2. Verbetering van het Rijksbelastingstelsel en van den financieelen toestand der gemeenten.

en 3. regeling der levenden strijdkrachten in nationalen zin.

Een kabinet, dat optreedt zonder zich bewust te zijn, dat aan die eischen in de eerste plaats moet worden voldaan, schijnt ondenkbaar, omdat het in de Staten-Generaal op geene meerderheid zou kunnen rekenen, en ook den duidelijk uitgedrukte wensch der natie zou miskennen.³³

De urgentie van een belastinghervorming schetste Van Tienhoven door bij het tweede punt toe te voegen:

Die verbetering is dermate een eisch van het oogenblik geworden, dat geene regeering denkbaar is, die te dezen opzichte niet terstond de hervormende hand aan het werk slaat. Hoeveel te meer moet dit de plicht zijn eener regeering uit de meerderheid der Kamer van 1891 ontsproten. Op grond van hare wording moet bij haar het voldoen aan dien eisch in zeer sterke mate op den voorgrond staan.³⁴

Wanneer de regentes zich met de plannen in deze nota kon verenigen, was Van Tienhoven bereid om, met medewerking van Tak van Poortvliet, de regering op zich te nemen. Regentes Emma kon zich hiermee verenigen en het kabinet toog daarop aan het werk. Ondertussen had Van Tienhoven in zijn nota niet vermeld dat hij een kamerontbinding wenste wanneer de voorstellen voor een nieuwe kieswet afgekeurd zouden worden. Het zou de regentes nog een onaangename verrassing bezorgen. Maar vooralsnog kon

een vooruitstrevende groep liberale heren op de ministerszetels plaatsnemen. Onder hen de leidende econoom Nicolaas Gerard Pierson.

*'Ik zit nu eenmaal vol idealen'*³⁵

Nicolaas Gerard Pierson was in het laatste kwart van de negentiende eeuw een van de belangrijkste economische denkers van Nederland. Binnen de economische wetenschap werden zijn ideeën gerespecteerd, hoewel niet iedereen zich erin kon vinden. De 'oude' economen, die voorstander van een terughoudende overheid en vrijemarktwerking onder invloed van economische 'natuurwetten' waren, vonden zijn opvattingen te vooruitstrevend. De voorzichtige beïnvloeding van economische processen door de staat die Pierson bepleitte, ging een andere groep echter niet ver genoeg. Zo plaatste Pierson zich tussen de oude staathuishoudkundigen en de radicale hervormers. Zijn *Grondbeginselen der staathuishoudkunde* (1875-1876) en zijn *Leerboek der staathuishoudkunde* (deel I verscheen in 1884, deel II in 1890) waren toonaangevend. Door artikelen en lezingen mengde hij zich in belangrijke debatten. Zijn geschriften werden gekenmerkt door een heldere uitleg en gematigde betoogtrant en velen respecteerden zijn opvattingen.

Stapsgewijs ontwikkelde Pierson zijn denkbeelden over een hervorming van de belastingen. Het grootste deel van de liberalen volgde hem daarin. Wees hij rond 1870 een belasting op het inkomen op theoretische gronden nog af, omdat zijns inziens elk percentage willekeurig was, rond 1880 was hij wel voorstander van een billijke belasting naar welstand. Hoe deze praktisch gestalte zou moeten krijgen bleef ook voor hem vooralsnog de vraag. Uiteindelijk sprak Pierson zich – naar eigen zeggen nolens volens – uit voor een inkomstenbelasting. Bij die belasting zou de overheid uit economische en sociale overwegingen de plicht hebben om de lasten gelijkmatig te verdelen. Die billijke verdeling was volgens Pierson een 'eis der rechtvaardigheid' en duidelijk in het belang van de gemeenschap.³⁶ Voor het meest vooruitstrevende deel van de liberalen en radicalen bleven Piersons overtuigingen te gematigd.

Pierson sprak met kennis van zaken. Deze had hij opgedaan door studie naar buitenlandse economische denkers en een welhaast aangeboren verstand van economische ontwikkelingen en staathuishoudkunde. Opvallend hierbij was zijn gebrek aan universitaire opleiding. Na een particuliere 'middelbare' school te Brussel en een kortstondige voorliefde voor de zending richtte Pierson zich op een loopbaan in de handel. Hij stond zijn vader bij in zijn glashandel en studeerde op de handel in katoen. Daarvoor

ondernam hij in 1858 als negentienjarige een reis naar Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Tijdens zijn reis verzamelde hij gegevens, verdiepte zich in de slavenarbeid en raakte geïnteresseerd in het geld- en bankwezen. In zijn eerste artikelen verwerkte hij de aldaar opgedane kennis. Terug in Nederland vervolgde hij zijn studie, intussen een katoenhandel drijvend. Snel hierna werd Pierson gevraagd de leiding van de Surinaamsche Bank op zich te nemen. Vervolgens werd hij in 1868 tot een van de directeuren van De Nederlandsche Bank verkozen, en volgde aldaar in 1885 zijn vriend Mees op als president-directeur.

Tijdens zijn loopbaan bij de bank droeg Pierson zijn denkbeelden ook middels het onderwijs uit. Eerst als docent aan de handelsschool te Amsterdam, later was hij professor aan de kersverse universiteit van Amsterdam, waartoe hij via een eredoctoraat van de universiteit van Leiden – hij was tenslotte niet academisch geschoold – bevoegd raakte. Zijn liefde voor het onderwijzen was groot, en velen getuigden daar later van. Zo ook de liberaal C.V. Gerritsen, die Pierson als leraar aan de handelsschool meemaakte. Zijn echtgenote noteerde in haar herinneringen: 'Wanneer hij [C.V. Gerritsen] van dien tijd vertelde, sprak hij het liefst en met ingenomenheid over de lessen van een leeraar, met name N.G. Pierson [...], die als docent in hoge mate de gave bezat om liefde op te wekken voor de studie van staathuishoudkunde en sociale vraagstukken.'³⁷ Dat Pierson zijn taken bij de bank en de universiteit met grote voldoening vervulde, bleek wel uit de moeite die het afscheid hem kostte. Bij zijn vertrek van de universiteit merkte hij op: 'Welk een verlangen zal ik dikwijls hebben naar mijne Colleges' en toen Pierson van de bank scheidde: 'Het was een barre dag, met bloedend hart ging ik heen.'³⁸

Ondanks de vermaardheid die Pierson genoot, was hij niet overmatig overtuigd van zichzelf. In zijn dagboek evalueerde hij zichzelf regelmatig, maar een uitgebreid commentaar trok hem niet. Hij noteerde: 'N.G.P. bevalt mij dagelijks minder. Doch waarom? Dat zeg ik alleen aan N.G.P.'³⁹ Naar aanleiding van Piersons belangeloze inzet voor de 'muntquaestie' werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandsche Leeuw. De reactie op die koninklijke onderscheiding tekende zijn ongemak bij uiterlijk vertoon: 's Avonds rustig aan mijne werk zittende, opgeschrikt door het bericht dat Z.M. mij Ridder van den Leeuw maakte. Het geval werkte erg op ons beider lachspieren.'⁴⁰ Zijn ongevoeligheid voor decorum weerhield hem er echter niet van om een diepe verering te koesteren voor de regentes Emma en de jonge prinses Wilhelmina. Zoals velen raakte Pierson onder de indruk van de charmes van het tweetal. Zo schreef hij in 1891 dat de indrukken die de regen-

tes en de prinses bij een bezoek aan Amsterdam achterlieten 'zéér weldadig' waren. En: 'Toen die twee Koninginnen daar zaten, dachten wij allen: hoe weinig is van het Oranjehuis over, en dat weinige wat is het sympathiek.'⁴¹

De vermaarde econoom kon binnenshuis genieten van een bijzonder gelukkig huwelijk. Ten tijde van het twintigjarig huwelijksfeest merkte hij op: 'Voor 20 jaar werd ik Bruidegom. Nog geen berouw, maar veel dankbaarheid. Ik zou deze 14 dagen wel permanent willen feest vieren. Was er ooit een leven zoo gezegend als het onze – slechts één punt uitgenomen!'⁴² Uit de verbintenis met Cateau Waller waren tot beider verdriet geen kinderen voortgekomen, het ene uitzonderingspunt waaraan Pierson refereerde. Toen er in 1889 dan ook een neefje werd geboren dat Nicolaas Gerard werd gedoopt, kon Pierson zijn geluk niet op: 'Welk een vreugde! Mijn gansche ziel juicht.'⁴³ De kinderwens kon in de rijke familieschaar goed worden gecompenseerd. Desalniettemin moest Pierson een groot gemis hebben gevoeld. Wellicht gaf dat hem het vermogen om zich goed te kunnen inleven in andermans verdriet, want velen getuigden van zijn troostrijke woorden in tijden van nood.

Pierson was afkomstig uit een diepreligieus gezin: zijn ouders, J.L.G. Pierson en I. Pierson-Oyens, vervulden een belangrijke rol binnen de Réveilbeweging van Amsterdam. Deze protestantse beweging stelde de individuele geloofsbeleving van leken centraal en wilde de rol van kerkelijk leiders verminderen. Daartoe hield men regelmatig samenkomsten, onder meer in het huis van de Piersons. Het romantische wereldbeeld, waarin de eigen verantwoordelijkheid zeer belangrijk was, zorgde voor een grote maatschappelijke betrokkenheid. Resultaat was de praktische zorg voor minder bedeelden, vooral door de vrouwelijke leden. De twee oudere broers van Nicolaas Pierson, Allard en Hendrik, gaven net als hun ouders het geloof een centrale positie in hun leven. De een als bekend en vernieuwend Amsterdams hoogleraar, predikant en theoloog, de ander als rechtzinnig predikant en leider van een tehuis in Zetten. Vooral Allard Pierson publiceerde regelmatig over geloofszaken. Nicolaas Pierson volgde de theologische ontwikkelingen kritisch en ging geregeld naar verschillende predikanten luisteren. Hij volgde zijn ouders echter niet in hun actieve rol in de Réveilbeweging, maar zijn grote maatschappelijke betrokkenheid was wel verbonden met de religieuze gevoelens die hij van huis uit had meegekregen. Zijn belangeloze inzet voor diverse instellingen en personen was tekenend. Hij stond dan ook bekend om zijn 'buitengewoon goedigen aard'; en zijn gemoed werd omschreven als 'ontoeankelijk voor alles wat zelfs naar haatdragendheid zweemde'.⁴⁴ Daarbij bezat hij volgens een journalist een 'aanstekelijke, geestige blijmoedigheid', waardoor men bij intuïtie zou aanvoelen dat hij een 'goed mensch'

was.⁴⁵ Zelfs zijn uiterlijk moet 'het toonbeeld van goedhartigheid' zijn geweest, gezien de sympathieke omschrijving van Mia Boissevain, de dochter een zijner vrienden.⁴⁶

Een van de weinige kritiekpunten op zijn persoon was dat Pierson té rechtschapen zou zijn. De radicale journalist P.L. Tak merkte Pierson aan als 'de bolleboos van de economen en van *De Economist*, met het ijkmerk van knap en braaf en vrijzinnig jaren lang hernieuwd op zijn bol, totdat er geen plekje meer onbezet was'.⁴⁷ Daarentegen achtten velen die 'braafheid' juist de oorzaak van het succes van Pierson. Ondanks zijn lidmaatschap van de behoudend-liberale kiesvereniging De Grondwet ging hij namelijk nauwelijks de politieke strijd aan. Die apolitieke opstelling en oprechte bedoelingen, zijn redenaarstalent en rustige overredingskracht zorgden ervoor dat velen hem een serieuze en gerede kans gaven. Zijn bijkans naïeve opstelling kon partijpolitieke drempels slechten, wat een stimulans voor een discussie op basis van inhoudelijke argumenten betekende. Samen met het vastbesloten liberale kabinet en een liberale kamermeerderheid maakte dit de kansen voor aanname van een hervormende belastingwet groter dan ooit tevoren.

Wittebroodsweken

Het nieuwe kabinet was eind augustus 1891 tot stand gekomen en had een duidelijk programma. Vooropstond de hervorming van het kiesrecht; de belastinghervorming kwam op een goede tweede plaats. En omdat een kieswetsvoorstel enige voorbereidingstijd vergde, zouden de voorstellen van minister van Financiën Pierson eerst aan bod komen. In tegenstelling tot de kieswet waren die echter geen 'kabinetskwestie' en zouden er geen consequenties volgen wanneer het parlement de herziening van de belastingen tegenhield. Pierson rekende wel op het vertrouwen van een meerderheid van de kamerleden. Hij had er dan ook zin in gekregen: 'Gisteren nam ik te 10 uren de zaken over van Godin de Beaufort. Die dag was mij weldadig voor mijn zenuwen, want ik ging nu weder aan het werk.'⁴⁸

In de troonrede die regentes Emma op 15 september 1891 uitsprak, werden de plannen van het kabinet openbaar gemaakt en werd de spoedige indiening van wetsontwerpen beloofd. Emma refereerde in de toespraak aan de verkiezingen, die de wenselijkheid van snelle hervormingen duidelijk hadden gemaakt. Daarom werd een nieuwe kieswet, 'deze noodzakelijke voorwaarde van blijvende verbetering', voorbereid. Daarnaast eisten de rijksgeldmiddelen versterking en gold de verbetering van het belastingstelsel als een 'dringende eisch der rechtvaardigheid'.⁴⁹

Minister Pierson hield bij de indiening van de begroting voor 1892 een krachtige rede. Hij vatte de financiële toestand van het rijk samen en concludeerde dat er geen tekorten voor het jaar 1889 waren; voor 1890 was het nog niet zeker, maar daar maakte de minister zich weinig zorgen over. Anders lag het voor de jaren 1891 en 1892. De rekeningen en begrotingen voor die jaren lieten een aanzienlijke overschrijding van het budget zien, volgens de minister vooral veroorzaakt door de gestegen onderwijskosten. Minister Pierson opperde direct twee oplossingen die konden zorgen dat er geen daadwerkelijke tekorten ontstonden. Ten eerste zou de staatsschuld aangepakt moeten worden, ten tweede het belastingstelsel. En dat het gerechtvaardigd was om die belastingen te hervormen, bleek zijns inziens uit het feit dat minder vermogenden in verhouding veel te zwaar belast werden, dat sommige belastingen onbillijk werkten en uit het moeilijke vraagstuk van de gemeentebelastingen. De minister beloofde de Kamer met voorstellen te zullen komen en hij sprak de hoop op medewerking uit.⁵⁰

Pierson moest, als politieke nieuweling, het politieke metier nog onder de knie krijgen. In zijn dagboek vergeleek hij het spel met de Kamer met het leren bespelen van het klavier. Alleen vond hij het 'een klavier met veel valsche toonen'.⁵¹ Wel zag hij mogelijkheden om het 'met eenigen tact' te stemmen. Toch stemde het intellectuele peil van het parlement hem treurig:

De Tweede Kamer is een echt Hollandsche Vergadering; tuchteloos, dwaselijk op een wonderlijk soort van quasie-vrijheid gesteld, maar goedig, welwillend, voor vriendelijke bejegening uiterst vatbaar. Intellectueel staat het peil nog lager dan ik dacht, men hoort soms idiotische opmerkingen. Maar hoe gebrekkig en onbeholpen dan ook, deze Kamer is toch een vertegenwoordiging van het Ned. volk. Wat daarin leeft en woelt vindt hier weerklank. Het mocht soms een welsprekender weerklank zijn.⁵²

Ondanks het vermeende lage peil was Pierson te spreken over de houding van de Kamer, want alle ministers waren bij de begrotingsbesprekingen 'uiterst vriendelijk behandeld' en alle hoofdstukken van de begroting werden soepel aangenomen. Wel voorspelde hij dat er ooit een einde zou komen aan de 'wittebroodsweken' van het kabinet.⁵³ Maar vooralsnog zat het tij mee. Pierson loodste gemakkelijk een wetsvoorstel tot een geldlening door het parlement die de tekorten over vroegere jaren kon dekken. Die maatregel had effect, want de begroting voor 1892 werd sluitend. In de daaropvolgende jaren liepen de overheidsuitgaven telkens zo ver op dat

ze niet konden worden gedekt zonder leningsfinanciering. En ook al had Pierson in zijn *Handboek* geen bezwaren gemaakt tegen staatsleningen ten behoeve van zogenoemde productieve uitgaven, als minister gaf een sluitende begroting hem een geruster gevoel.⁵⁴ Toen hij dan ook een begroting met tekorten moest presenteren, klonk zijn dagboek aantekening tamelijk zuur: 'Eene leelijke begrooting; dat kan en mag niet zoo blijven.'⁵⁵ En een jaar later: 'Millioenenspeech. De cijfers bevallen mij maar half.'⁵⁶

Behalve het bewaken van de schatkist was Piersons belangrijkste taak een kundig wetsvoorstel voor belastingherziening te ontwerpen en dat zo te verdedigen dat beide Kamers er hun goedkeuring aan zouden geven. De minister wist zich gesteund door zijn collega's binnen het kabinet. Aan zijn broer Allard schreef hij:

Met de Collega's is het werken aangenaam. Vóór ons optreden is schier al het denkbare besproken, en verstandhouding geconstateerd. Het blijkt tot dus ver niet, dat wij in elkander ons bedrogen hebben, juist het tegendeel. En er heerscht een vertrouwelijke toon in den omgang, wat den gang der zaken gemakkelijk maakt.⁵⁷

Het eerste bedrijf: de vermogensbelasting en accijnshervormingen

In de week na zijn installatie hakte minister Pierson een aantal knopen door. Hij besloot om de hervorming van het belastingstelsel stapsgewijs aan te pakken. Eerst wilde hij de inkomsten uit het vermogen belasten en met de opbrengst daarvan de accijnzen en registratierechten verminderen. Daarna zou hij de heffing op de inkomsten uit bedrijf en beroep herzien, en daarbij het patentrecht afschaffen. Ook stond een herziening van de personele belasting en de gemeentelijke belastingen op zijn lijstje. De splitsing van de inkomstenbelasting in een vermogensbelasting enerzijds en een bedrijfsbelasting anderzijds was om politieke en fiscale redenen doorgevoerd. Fiscaal betekende het een bescherming van het agrarisch inkomen. Velen achtten dat namelijk onbillijk, daar de agrariërs reeds door de grondbelasting werden getroffen. Ook zou het sinds lange tijd bekritiseerde onbelaste inkomen uit het vermogen 'in portefeuille' worden getroffen. En politiek dacht minister Pierson meer kans te maken wanneer er niet te veel veranderingen ineens werden voorgesteld. Voor de praktische invulling profiteerde Pierson van de ervaringen met het belastingstelsel in Pruisen. Daar was men in 1890 overgegaan van een inkomstenbelasting op basis van het ambt

naar een belasting op basis van eigen aangifte van het inkomen. Dit laatste stelde Pierson nu ook in Nederland voor.⁵⁸ Overigens zou de vermogensbelasting tevens moeten gaan gelden voor de inwoners van 'Oost en West' – de koloniën –, een groep die veelal buiten het Nederlandse belastingstelsel bleef.⁵⁹

Als eerste concentreerde minister Pierson zich op het wetsvoorstel voor een vermogensbelasting. Daarbij kon hij rekenen op de hulp van zijn ambtenaren. Vooral een zwager van het kamerlid Van Houten, W. van Konijnenberg, stond hem als hoofdamtenaar bij Financiën 'steeds krachtig ter zijde'.⁶⁰ Pierson merkte in een brief aan zijn broer op: 'In mijn departement schuilen voortreffelijke krachten. "Schuilen" is het woord – want de Minister komt alleen voor den dag; de ambtenaren blijven achter de schermen, trots hun grooten en rechtmatigen invloed.'⁶¹ Ook kon de minister op de steun van zijn vroegere vriend Van Houten zelf rekenen, die in tegenstelling tot Pierson wél een jarenlange politieke ervaring had. En op het politieke vlak kon Pierson nog wel wat hulp gebruiken. Tenslotte was het laveren tussen politieke meningen en het zorgvuldig afstemmen van politieke gevoeligheden een nieuwe ervaring voor de voormalig bankdirecteur. En ondanks zijn weinig positieve beeld van de Kamer was hij wel te spreken over het leven als minister, gezien zijn oordeel in een brief aan zijn broer: 'het nieuwe leven mishaaft mij niet. Zware eischen stelt het, iederen dag. Van drudgery geen sprake, telkens interessante problemen.'⁶²

Op 1 maart 1892 ontvouwde minister Pierson zijn plannen voor de Tweede Kamer en diende hij een pakket wetsvoorstellen in. De minister verklaarde dat hij de belastinghervorming in fasen wilde laten verlopen. De voorstellen die nu werden ingediend behelsden een belasting op de inkomsten uit vermogen, vermindering van een aantal rechten, afschaffing van de zeepaccijns, wijziging van het invoerrecht op zeep en een verhoging van de accijns op het gedistilleerd. De minister verdedigde in zijn memorie van toelichting de beoogde hervormingen met een beroep op de billijkheid. Meer behoudende politici kon hij geruststellen met de toezegging dat bij de hervormingen 'behouden zou blijven wat bruikbaar was' of wat geen aanleiding gaf tot praktische bezwaren.⁶³

Het leek onvermijdelijk dat de voorgestelde vermogensbelasting veel commentaar zou oproepen. Niet alleen dat voorstel, maar ook de splitsing van de belastingen op het inkomen zoals de minister die voorstelde, leidde in de Kamer en in artikelen soms tot scherpe kritiek. Tevens werden vraagtekens gezet bij de prioriteit van deze wetsvoorstellen ten opzichte van het verwachte kieswetsvoorstel. Weer anderen betwijfelden of ze hun

goedkeuring aan het eerste pakket voorstellen moesten geven wanneer men niet zeker wist welk voorstel zou volgen en óf het wel zou volgen. Minister Pierson zou dus zorg moeten dragen voor opeenvolgende kundige wetsvoorstellen en tegelijk een politieke koorddans uit moeten voeren die een parlementaire meerderheid tevredenstelde.

De kritiek was divers. Buiten de Kamer boog men zich in artikelen en brochures over de plannen. Zo schreef een anoniem belastingambtenaar in het *Sociaal Weekblad* over de gevaren van de splitsing, die volgens hem niet praktisch was en technische fouten bevatte. Zijn waarschuwing gold de Kamer: 'Een uur van onbedachtzaamheid kan maken dat men jaren schreit.'⁶⁴ De econoom D'Aulnis de Bourouill keerde zich meer specifiek tegen de vermogensbelasting. In een brochure stelde hij dat men in Nederland meestal niet wist waar men het over had wanneer over de belastingen werd gesproken. Bijvoorbeeld in het geval van de grote verschillen in belastingdruk: velen achtten die onevenredig groot voor de armere klassen. Hij kon echter middels een berekening bewijzen dat een 'ambtenaar-renteniersgezin' en een 'ordentelijk arbeidersgezin' gemiddeld respectievelijk 14 procent en 3,5 procent van hun inkomen aan belastingen kwijt waren, en dat er dus reeds voldoende progressie in de belastingen bestond. De schrijver keerde zich daarom tegen de voorgestelde vermogensbelasting.'⁶⁵

Ondanks de toegenomen eensgezindheid waren niet alle liberalen te spreken over het kabinet of de plannen van Pierson. De liberale jurist Cort van der Linden keerde zich op meerdere gronden tegen de vermogensbelasting. Juist omdat het een belasting op slechts een deel van het inkomen was, achtte hij het een onrechtvaardige heffing. Daarbij zou de belasting veelal betaald moeten worden uit het opgespaarde kapitaal en was het te veel gebaseerd op schattingen. Cort van der Linden vond Piersons plannen kortweg een 'sprong in het duister', en zeker niet aan te raden.⁶⁶

Kritiek uit radicale hoek werd in een geschrift van C. Croll verwoord. De titel, *Nog altijd "in het moeras"*. *De politiek der liberalen en de belastingvoorstellen*, sprak reeds boekdelen. Deze verwees naar een uitspraak van Tak van Poortvliet, die had gezegd dat het kabinet-Mackay dusdanig tekortschoot dat het het Nederlandse volk in het moeras liet. Volgens Croll deed Tak echter hetzelfde en was de liberale regering een 'zootje'. Zo ook de belastingvoorstellen van minister Pierson, waarover zelfs de liberalen verdeeld waren. Pierson was daar grotendeels debet aan, want hij probeerde aan iedereen tegemoet te komen en maakte zo dat er 'kracht noch heerlijkheid' in de voorstellen was.⁶⁷ Nog meer kritiek uit linkse hoek kwam van Kerdijk, die in het *Sociaal Weekblad* op zure toon Piersons plannen onderuithaalde.⁶⁸

Deze twee critici betoonden zich wel voorstanders van een inkomstenbelasting, maar ze achtten de plannen van Pierson niet hervormend en progressief genoeg.⁶⁹

Maar niet in elk artikel in het *Sociaal Weekblad* werd tegen de belastingplannen geageerd. G. Emants was positief gestemd:

Ongetwijfeld komt de voorgestelde belasting-hervorming ditmaal tot stand. Al ware het niet reeds, omdat deze minister door prestige en bekwaamheid tot meer dan zijn voorgangers in staat is, dan zou het toch zijn, omdat de kiezers het terecht reeds sedert jaren door-en-door moede zijn geworden, van de Tweede Kamer op dit gebied slechts negatieve uitkomsten te verkrijgen.⁷⁰

En minister Pierson had ook een anonieme medestander. De auteur van *De aanhangige belastingvoorstellen toegelicht door een kiezer* vergeleek net als Croll de kabinetten-Mackay en -Van Tienhoven-Tak van Poortvliet. Zijn conclusie was echter tegengesteld. Was het confessionele kabinet vol goede moed verwelkomd, van zijn beloften op financieel gebied was niets terechtgekomen. De schrijver was blij dat er nu een kabinet was aangetreden van mannen 'die kwamen om te arbeiden'. Met een minister van Financiën die reeds na enkele maanden een plan klaar had, een goed plan, dat het verdiende goedgekeurd te worden. Want: 'Dán zal de natie dankbaar zijn, dat zij in 1891 hare stembusuitspraak van 1888 vernietigde, want dan zal zij, in plaats van ijdele beloften, vruchtbare daden zien.'⁷¹ Aan het parlement de taak de vermogensbelasting tot een goed einde te brengen.

In het voorlopig verslag van de commissie van rapporteurs, dat begin mei 1892 verscheen, wisselden de voor- en tegenstanders van de vermogensbelasting elkaar af. De kritiek hierin was vergelijkbaar met die in de artikelen en brochures. Ook vanuit de Raad van State kwam kritiek. Maar deze werd door Pierson weinig serieus genomen, daar ze geleverd werd door W.F. Rochussen, de man wiens geschrift *De theorie der inkomstenbelasting* door Pierson in *De Economist* van 1890 zo laatdunkend was behandeld. Het rapport van de Raad van State bestond volgens Pierson voor de helft uit Rochussens boek, en voor de andere helft was het 'al even weinig interessant'.⁷² Ondanks deze gemoedsrust bezag de minister het vervolg met gemengde gevoelens:

En nu zullen weldra mijne plannen publiek worden. Hoe wél overdacht en overwogen alles ook zij, met zorg zie ik de toekomst te gemoet, want de bezwaren tegen mijne eigene plannen ken ik zelf

beter dan iemand. Ik moet die bezwaren accepteren, want tegen het bestaande zijn grootere bezwaren. Toch wordt het mij soms benauwd als ik denk aan hetgeen mij te wachten staat. Doch, sursum corda! Ik heb dit groote werk aanvaard uit plichtsbef, niet voor mijn rust of genoegen, en hoop dat mij de kracht niet ontbreken zal om het te volvoeren.⁷³

De memorie van antwoord kostte Pierson een maand werken, waarbij hij intensief overleg voerde met zijn ambtenaren en ten slotte 'alles op een goudschaal gewogen en veel veranderd' werd.⁷⁴ Het was een toegankelijk en deskundig antwoord op de opgeworpen problemen. De minister beaamde de onvolkomenheden, beloofde hard aan de bedrijfsbelasting te werken en benadrukte tegelijkertijd de noodzaak om een begin te maken met de hervorming. Ook zou hij details in het wetsontwerp wijzigen.⁷⁵

Toen het rapport van de Kamercommissie over het aangepaste wetsvoorstel voor een vermogensbelasting en accijnshervormingen in juni 1892 was rondgedeeld, stelde een kamerlid voor het debat over het wetsontwerp uit te stellen. Een aanzienlijk deel van de Kamer schaarde zich daar op verschillende gronden achter. Men betwijfelde vooral of door de splitsing in voorstellen wel het uiteindelijke doel bereikt zou worden. Daarom zou het wenselijker zijn om te wachten op de verdere plannen van de minister. En sommige kamerleden waren het eenvoudigweg niet eens met de voorstellen en wensten daarom geen behandeling. Daarbij had de commissie een aantal belangrijke wijzigingen voorgesteld, en wellicht kon de minister die beter eerst verwerken, voordat het debat plaatsvond. Pierson antwoordde kortweg dat zijns inziens een gesplitste inkomstenbelasting heel goed mogelijk was, en de regering wenste het aldus te laten. Uiteindelijk werd met 43 tegen 37 stemmen besloten om de volgende dag aan de behandeling te beginnen.⁷⁶

Tijdens die behandeling wisselden hulde en kritiek elkaar af. Opvallend waren de veelvuldige complimenten aan het adres van de minister. Men roemde zijn snelheid en kunde, en een aantal kamerleden achtte het welslagen van de wetsvoorstellen onder leiding van Pierson onvermijdelijk. Volgens de leider van de katholieken, Schaepman, kon men bij de minister 'bewonderen eene aangename geestdrift, eene weldadige frischeheid, twee hoedanigheden bij het behandelen van belastingontwerpen zeer noodig'.⁷⁷ Het kamerlid R.P. Mees hield zijn collega's voor: 'Belastinghervorming aan te kondigen is een populair werk, haar in uitvoering te brengen maakt steeds vijanden.'⁷⁸ Hij behoorde tot de groep parlementariërs die de minister onvoorwaardelijk steunden en opgelucht waren dat er nu hopelijk een

einde zou komen aan de zich jarenlang voortslepende reeks voorstellen. Van hen had een enkeling kritiek op de geringe mate van progressie, maar dat bleek geen reden om Pierson niet te steunen. Opmerkelijk was de houding van Goeman Borgesius, wiens initiatiefwetsvoorstel voor een inkomstenbelasting drie jaar geleden was ingediend, door Pierson in zijn dagboek als 'jammerlijk diletanten-werk' beoordeeld. Goeman Borgesius koesterde geen wrok over zijn eigen mislukte voorstel, schaarde zich onvoorwaardelijk achter de minister en keerde zich in zijn toespraak scherp tegen de 'reactionaire, conservatieve geluiden' die hij 'nog steeds' hoorde. Tevens gaf hij grootmoedig toe dat deze voorstellen beter waren dan die hij had ingediend, want met de plannen van Pierson werkte de progressie beter en werden meer belastingen afgeschaft.⁷⁹ Ten slotte werd de minister gesteund door inkomende adressen van kiesverenigingen en plaatselijke Kamers van Koophandel, die zich volmondig achter de voorstellen schaarden en sterk aandrongen op aanname.

Het debat beperkte zich echter niet tot een lofzang op de minister en zijn plannen. Een aantal kamerleden had weinig vertrouwen in de fiscale splitsing of in het verloop van het aangekondigde voorstel voor een bedrijfsbelasting. Anderen vonden dat te weinig rekening werd gehouden met boerenbelangen of met de bezitters van kapitaal. Een opvallende kritiek werd geleverd door het kamerlid G.J.Th. Beelaerts van Blokland. Hij vergeleek de Nederlandse politiek met die van het buitenland en kwam tot de conclusie dat de situatie in Nederland 'magnifique' was, wat bepaald niet complimenteus bedoeld werd. Volgens zijn inlichtingen werd in het buitenland slechts aan het belastingstelsel gesleuteld wanneer ofwel de schatkist in nood was, ofwel overvloed bestond. Nu lagen er echter plannen die 10 miljoen gulden aan belastingen afschaften én ze weer opnieuw oplegden. Dit kamerlid was overigens de enige die niet te spreken was over 's ministers spoed: hij beklagde de overschrijding van de werktijden van het parlement en eindigde zuurweg met de verzuchting dat hij er allemaal weinig van begreep.⁸⁰

Nu was het debat ook niet eenvoudig, en het werd onder meer vertroebeld door de relatie van de belastingvoorstellen met gemeentelijke heffingen, die veelal een plaatselijke inkomstenbelasting inhielden. Daarnaast dacht een aantal kamerleden dat eerst het kiesrecht geregeld moest worden, zodat een betere representatie van het Nederlandse volk over de belastinghervorming kon meebeslissen. Tenslotte had het kabinet de regeling van het kiesrecht als zijn hoofdtak uitgeroepen. Al met al zorgde het voor vele toespraken, goed voor ruim driehonderd bladzijden in de Handelingen, en volgens de minister 'verbazend langwilig'.⁸¹

Om het tot een goed eind te brengen moest minister Pierson zich nu van zijn beste kant laten zien. Want niet alleen sprak een deel van de Kamer zich in het algemeen uit tegen de wetsvoorstellen, ook werd een aantal amendementen op details van de wetten of over uitstel van invoering ingediend. Pierson kon zijn redenaarstalent nu goed gebruiken en het ging hem, gezien zijn dagboek aantekening, goed af: 'Ik kwam reeds dadelijk aan het woord, en had veel succes. Verbazend heb ik tegen deze taak opgezien, doch ik voel mij gesterkt. Het is of alles in mij wakker wordt en zich verjongt.'⁸² De eerste dag van de debatten lichtte hij in de Kamer zijn plannen toe. Hij legde uit dat het voelde alsof hem een taak op de schouders was gelegd, en hij vroeg om steun bij de vervulling van die taak. Tegelijk werd elk punt van kritiek door hem behandeld en weerlegd. Aan het deel van de Kamer dat problemen met de ongewisse bedrijfsbelasting had, bekende hij: 'een moeilijker onderwerp dan dat bestaat er niet op financieel politiek gebied'. Maar hij was ermee bezig en, voegde hij er optimistisch aan toe: 'Where there is a will, there is a way.'⁸³ En toen de twijfels over die bedrijfsbelasting aanhielden, vroeg hij de kamerleden licht verwijtend waarom men zoveel angst had voor een slecht ontwerp. Hij en zijn ambtenaren zouden er toch hun best op doen? Vervolgens riep hij de parlementariërs op tot coöperatie:

het zal mij een waar genoegen zijn in dezen belangrijken arbeid samenwerking te mogen vinden tusschen alle partijen in de Kamer, opdat een in waarheid nationaal werk tot stand kome. Maar zal dat geschieden, dan moet er ééne voorwaarde vervuld worden en die is deze: dat mij geen onmogelijke eischen worden gesteld.⁸⁴

De uitkomst van de stemmingen over de ingrijpendste amendementen, gericht op uitstel van de invoering, werd beslissend geacht. De echtgenote van Pierson en 'een geheele bende familie en kennissen' zaten tijdens de stemmingen op de tribune. Nadat de uitkomst bekend was geworden, klonk Piersons verslag verheugd: 'De groote slag is [...] geslagen en de zege behaald. [...] elkeen beschouwde dit als de beslissing.'⁸⁵ Want de voorstellen tot uitstel waren door een meerderheid van de Kamer afgekeurd, en na de behandeling van de wijzigingen op minder ingrijpende onderdelen kon de definitieve stemming plaatsvinden. Met een overtuigende meerderheid van 62 stemmen voor en 33 tegen werd het geheel, de vermogensbelasting en de accijnshervormingen, door de Tweede-Kamerleden aangenomen.

De welsprekendheid van minister Pierson had zijn werk gedaan. In een

feliciteatiebrief van het kamerlid W.K. van Dedem verhaalde deze dat hem ter ore was gekomen dat een conservatief kamerlid voor de zaak gewonnen was op grond van de verdediging van Pierson. Van Dedem dacht dat dit meerdere volksvertegenwoordigers was overkomen: 'Ik vertrouw, dat er heel wat landgenooten zijn, die hetzelfde proces hebben doorloopen, door Uw talent maar ook het karakter, dat uit Uw verdediging sprak.'⁸⁶

De minister zelf achtte de steun van regentes Emma van grote invloed:

Het is merkwaardig hoe de Koningin mij steunt. Om stoornis te geven zond de R.v. State met bijzondere spoed zijn advies over de Kieswet in, terwijl hij andere veel eenvoudiger en veel urgenter zaken, soms 6 a 7 weken laat rusten. [...] Maar de Koningin hield het advies eenvoudig in portefeuille. Thans is zij in Friesland en Groningen, zoodat, als de Kamer Dinsdag bijeenkomt en over het werkplan zal worden gesproken, de Regeering naar waarheid verklaren kan dat zij het advies niet ontvangen heeft.⁸⁷

Of het nu vooropgezette steun was van Emma, of dat zij vooral langer over de kieswet wilde nadenken, het werkte zeker in het voordeel van Piersons voorstellen.

Het succes dat minister Pierson in de Tweede Kamer had geboekt met zijn vermogensbelasting en accijnshervormingen, werd een aantal maanden later, na het zomerreces, in de Eerste Kamer herhaald. Zelf schreef hij daarover: 'De Belastingontwerpen werden Zaterdag met overgroote meerderheid aangenomen: de Vermogensbelasting met 38-8. Een heerlijk succes.'⁸⁸ Maar ondanks de behaalde overwinning voelde de minister zich er niet altijd gelukkig onder. Bij de viering van zijn dertigste trouwdag verzuchtte hij:

Het uitstapje was zeer aangenaam – maar ik blijf toch gedrukt. Het hindert mij zoo erg, dat ik, ter wille der billijkheid, zoovele menschen moet belasten, die thans, wel niet aan Rijks-, maar toch aan Gemeentebelastingen reeds zooveel moeten opbrengen. Mijne taak is niet benijdenswaardig. Ik wist, dat zij moeilijk zou zijn, doch subjectief valt het niet mede.⁸⁹

Nu de vermogensbelasting en accijnshervormingen waren doorgevoerd, stond de beloofde bedrijfsbelasting op stapel. Het was de vraag of minister Pierson deze met dezelfde voortvarendheid en zonder kleerscheuren kon doorvoeren.

Het tweede bedrijf: de belasting op bedrijf en beroep

De regentes kondigde in de troonrede van september 1892 aan: 'Ter regeling van het kiesrecht voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal en voor de Provinciale Staten, wordt U eene voordracht aangeboden.' Tevens deelde ze mee: 'Voorstellen tot invoering eener beroeps- en bedrijfsbelasting en tot verbeterde heffing der grondbelasting, zullen U binnenkort bereiken.'⁹⁰ Het parlement en de regering zouden een druk jaar krijgen.

Dat voorzag Pierson ook. Over de rede schreef hij: 'Haar inhoud is droogjes. Expres, want tot debat, bij het vele dat te doen is, willen wij geen aanleiding geven.'⁹¹ De regering wilde de touwtjes vooral zelf in handen houden. Ze zette vaart achter de wetsontwerpen, en reeds de dag na de troonrede werd het voorstel voor een kieswet ingediend. De voorbereidingen voor de behandeling werden echter niet zo spoedig afgehandeld. De kamercommissie beraadde zich grondig en ook de regentes volgde de verwickelingen aandachtig. Pierson merkte op: 'Ik vond de Koningin verleden Donderdag zeer tobberig over de kieswet. Zij ondervindt, geloof ik, den druk van haar omgeving.'⁹²

Ook de bedrijfsbelasting had de aandacht van Emma. De Raad van State had, net als bij de vorige belastingvoorstellen, een afkeurend rapport naar de vorstin gestuurd over de bedrijfsbelasting van Pierson. Hierop verdedigde de minister zijn wetsontwerp in een uitvoerige brief aan de regentes. Hij stelde dat de Raad van State nu eenmaal afkerig was van een inkomstenbelasting. Maar, merkte Pierson op: 'Verklaarbaar is dit volkomen, maar is het ook volkomen te rechtvaardigen?' Want, zoals de minister uitlegde, een vermogensbelasting was onvermijdelijk, en die kon niet anders dan door een bedrijfsbelasting gecomplementeerd worden, daar aan de patentbelasting te veel bezwaren kleefden.'⁹³

De minister had de Kamer reeds voorgehouden dat een moeilijker onderwerp dan de bedrijfsbelasting op financieel politiek gebied niet bestond. Pierson riep de hulp in van de provinciale inspecteurs van de directe belastingen. Hij legde hun het wetsontwerp voor om het van praktisch commentaar te voorzien. De inspecteurs mochten op hun beurt hun ambtenaren om raad vragen, 'doch uit den aard der zaak moet dit zich tot zeer weinige bijzonder bekwame en vertrouwde ambtenaren bepalen.'⁹⁴

Ook het kamerlid Van Houten stond Pierson bij dit wetsvoorstel zeer na. Als voorzitter van de kamercommissie die verslag over de voorstellen moest doen, had hij een belangrijke inbreng. In de herinnering van het kamerlid De Beaufort had hij zelfs een even groot aandeel in de totstand-

koming ervan als de minister zelf.⁹⁵ Van Houten schreef in zijn terugblik op zijn eigen politieke leven ook over de adviezen die hij aan Pierson gaf, en hoe ze 'dankbaar aanvaard' werden.⁹⁶ Wel bekende hij dat zijn steun vooral werd ingegeven door de afschaffingen die Pierson voorstelde, en niet door de nieuw opgelegde belastingen. Van Houten had liever een gemeentelijke inkomstenbelasting naast een rijksinkomstenbelasting. Door de heersende politieke denkbeelden werd hij echter op een ander spoor gezet: 'Maar gedurende den tijd van mijn Kamerlidmaatschap liep de stroom zoo constant in de richting naar Rijksinkomstenbelasting, dat ik er telkens toe heb medegewerkt, wanneer zij slechts diende ter vervanging van nog slechtere belastingen.'⁹⁷

Of Van Houten nu werkelijk veel invloed had of niet, minister Pierson besteedde veel tijd aan het voorstel. Ook nu ontving hij aanzienlijke kritiek, en na het verslag van de kamercommissie herzag hij zijn plannen puntsgewijs. Daarbij nam de tevredenheid over zijn ambtenaren af, en mompde Pierson in zijn dagboek: 'ik moest artikelen nieuw redigeren over punten, die voor ambtenaren gesneden brood moesten zijn. In alles waren grove fouten. Men heeft mij niet goed gediend.'⁹⁸ Buiten de Kamer werd er goed op de minister gelet. Zo waren veel plaatselijke Kamers van Koophandel krachtig voorstander van aannname van de bedrijfsbelasting, vooral omdat gelijktijdig de sterk bekritiseerde patentwet afgeschaft zou worden. Zij hielden de vinger aan de pols door hun contacten met Tweede-Kamerleden en bestookten de Kamer met adressen, die voor aannname van de bedrijfsbelastingwet pleitten.⁹⁹ In de periodieken bleef het evenwel opvallend stil, terwijl er geen noemenswaardige brochures werden gepubliceerd over het bedrijfsbelastingwetsontwerp.¹⁰⁰

Ten slotte kon minister Pierson, na verscheidene aanpassingen, het 'moeilijke' wetsvoorstel naar de Kamer sturen:

Eindelijk is het werk Donderdag avond gereed gekomen. Voortdurend kwamen er fouten aan het licht. Ik ben dood bang dat wij er de laatste niet uit haalden. Vrijdag ging alles naar de Kamer, gisteren avond had de vergadering van de leden plaats.[...] Ik gevoel mij zeer afgetobd van het inspannende werk en zal eenigen tijd noodig hebben om op streek te komen. Er wordt in ons land van een Minister veel gevergd.¹⁰¹

Maar tijdens de debatten, die in mei en juni 1893 werden gehouden, kreeg de minister eer van zijn werk. Hij kon in zijn dagboek noteren:

Tot dus ver loopt alles goed, maar er blijven nog vele klippen te omzeilen. De Kamer is gunstig gestemd, doch het komt er op aan, haar in die stemming te houden. Goed prepareren van ieder punt blijft de boodschap. Het blijkt nu echter wel, dat al de zorgen, aan de techniek der wet besteed, niet vruchteloos zijn geweest.¹⁰²

Omdat de nieuwe belastingwet een afschaffing van het oude patentrecht betekende, leek er weinig ruimte om het voorstel te verwerpen. Want tegen geen enkele directe belasting bestond al zo lang zoveel weerstand. Sinds de instelling ervan klaagde men over de veelal onlogische regels en de vrijstelling voor de inkomsten uit staatspapieren en voor bepaalde beroepsgroepen, zoals advocaten. Daarbij hief het patent belasting over het geschatte inkomen en moest er betaald worden, ook al leed men in werkelijkheid verlies. Een afschaffing van dit fiscale 'monster' kon dus bijna niet geweigerd worden.¹⁰³ En de Kamer had tijdens de behandeling van de vermogensbelasting zo sterk aangedrongen op een snel ontwerp voor het tweede deel van de inkomstenbelasting dat men zichzelf te kijk zou zetten wanneer men nu dwarslag. De kamerleden bogen zich tijdens de debatten vooral over technische details. De bedrijfsbelasting werd eind juni 1893 met 55 stemmen voor en 34 tegen aangenomen. En nadat de Eerste Kamer haar ook had goedgekeurd, was de gesplitste inkomstenbelasting, bestaande uit de vermogensbelasting en deze bedrijfsbelasting, een feit.

Velen schreven het welslagen van deze hervorming toe aan de deskundigheid van minister Pierson. In een artikel in *Vragen des Tijds* werd de 'duivelskunstenaar'¹⁰⁴ geëerd:

Men moge het met zijne beschouwingen eens zijn of niet, hem kan de lof niet worden onthouden van met groote scherpzinnigheid en helderheid van geest het gewichtige onderwerp te overzien en te behandelen, terwijl hij zich zooveel mogelijk tot toenadering bereid verklaart.¹⁰⁵

Wellicht werkte de politieke onervarenheid hierbij in het voordeel van Pierson. Waar anderen strikt op hun eigen standpunten bleven staan en geen duimbreed toegaven, was Pierson de diplomatie zelve. Zijn beminnelijke aard en grote kennis en kunde maakten enerzijds dat hij met velen mee kon denken en in zijn voorstellen waar mogelijk aanpassingen deed, anderzijds verleenden ze hem zoveel gezag dat een aantal tegenstanders voor zijn argumentatie zwichtte. Ondertussen hield de minister zelf de blik op

de toekomst gericht en voorzag hij, ondanks de belastinghervormingen, problemen. Bij een persoonlijke terugblik op het jaar 1892 voorspelde hij reeds:

Er ging veel in mij om, bij de gedachte aan het vervlogen jaar. Het bracht mij persoonlijk veel succes, maar om persoonlijk succes is noch was 't mij te doen, en hoe langer hoe meer wordt het mij duidelijk, dat een werkelijke, afdoende, verbetering van ons belastingwezen ja van geheel onzen politieken toestand niet te verkrijgen is zoolang het budget niet aanmerkelijk daalt. Het is te hoog opgevoerd; daar ligt de kwaal. Meer zorg dan voldoening alzoo.¹⁰⁶

Na de aanname van de bedrijfsbelasting rustte de minister dan ook niet op zijn lauweren. Hij was druk bezig met een nieuw wetsvoorstel voor de personele belasting en het successierecht.¹⁰⁷ De totstandkoming van de belangrijkste belastinghervormingen betekende echter niet dat Piersons nieuwe voorstellen nu eenvoudig werden aangenomen. De eerste opbrengst van de nieuwe vermogensbelasting viel tegen, en dat maakte de ruimte voor verdere hervormingen kleiner dan gedacht. En na het kunststuk dat de minister had volbracht, groeide de kritiek uit radicale hoek. Treub schreef in februari 1894 in het *Sociaal Weekblad* een uiterst scherp artikel over het beleid van de minister van Financiën, die volgens hem geen staatsman was. Zijns inziens trakteerde Pierson de Kamer telkens op halfbakken kadetjes, die pas eetbaar werden nadat de Kamer ze had overgebakken. De toeschietelijke opstelling van de Kamer schreef Treub toe aan de wil tot zelfbehoud.¹⁰⁸

Piersons streven was om ook de gemeentelijke financiële nood aan te pakken. Een eerste oplossing bracht in 1892 een noodwet, waarin de subsidies die het rijk aan de gemeenten uitkeerde werden verhoogd. Ondertussen broedde de minister op een betere regeling: 'Het is stil aan het Bureau en ik kon eindelijk eens beginnen aan de Gemeentefinanciën. Nauwlettende studie der jongste buitenl. wetgevingen is het begin; dat zet de gedachten in beweging. Deze week hield vooral Engeland mij bezig.'¹⁰⁹ Zijn denkwerk zou echter niet worden omgezet in een volgend wetsvoorstel, want het kieswetsvoorstel bepaalde vanaf januari 1894 de politieke agenda en liet geen ruimte voor de verdere plannen van de minister van Financiën.

Kieswet en val

De belangrijkste kwestie voor het kabinet, boven zijn verdere ingrijpende plannen, was een nieuwe kieswet. In september 1892 diende minister Tak het kieswetsvoorstel in en dat hield de gemoederen 'natuurlijk' onmiddellijk bezig.¹¹⁰

Verruiming van de voorwaarden waarop het kiesrecht werd verleend werd door velen broodnodig geacht, want de belastingcensus leek ernstig achterhaald. In het voorstel kreeg het overgrote deel van de mannelijke bevolking op verschillende gronden het kiesrecht. Binnen de liberale partij stond men zeker niet unaniem achter Tak en zijn kieswet. Minister Pierson achtte de uitbreiding echter politiek noodzakelijk en noteerde in zijn dagboek:

Een klein land als het onze kan de groote stroomingen niet angstvallig buitensluiten, zonder nóg kleiner te worden. Wij lijden aan de Onder Onsjes; wij maakten onze politiek tot een gezellig praatje. Er moet strijd komen over groote dingen, zullen wij werkelijk groot zijn.¹¹¹

De aanslag in de directe belastingen zou nog steeds gelden, maar was nu uitgebreid. De voorgestelde grondslagen leidden echter tot felle discussies. Elke grens was tenslotte discutabel en min of meer willekeurig. Bij dit voorstel hielden de liberalen hun 'ondergrens' aan, waarbij kiesbevoegdheid niet moest worden verleend aan mannen die van de bedeling leefden, analfabeet waren of een zwervend bestaan leidden. De hete adem van de radicalen en socialisten, die zich sterk maakten voor een nog grotere uitbreiding van het kiesrecht, speelde bij de ruime liberale interpretatie zeker mee. Niet iedereen was het daarmee eens en minister Tak kreeg veel kritiek te verduren. Ook in brochures en kranten verscheen veel commentaar en in de Tweede Kamer broeide het. De rechtse oppositie had met dit vergaande voorstel een machtig wapen in handen en kon flink van leer trekken tegen de liberalen in het algemeen en de ministers in het bijzonder. Maar ook gedeeltelijke medestanders maakten het de regering moeilijk door vele amendementen op de grondslagen voor te stellen. Het liberale kamerlid W. de Meyier diende uiteindelijk een amendement in om de discussies over de woninggrondslag te verhelderen. Hij stelde voor dat een kiesgerechtigde kostwinner een woning van minstens twee kamers moest bewonen. Voordat het kamerlid deze wijziging voorstelde, had hij zich ervan verzekerd dat het kabinet zich ermee kon verenigen. Minister Tak had dit bevestigd, maar

verklaarde de volgende dag in de ministerraad dat hij bij aanname van het amendement-De Meyier de wet in zou trekken. Pierson kon vervolgens noteren:

Met 57-41 stemmen werd het amendement aangenomen, en daarop volgde – in ons aller tegenwoordigheid – de onverwachte ministerieele verklaring. Mij deed zij, hoewel ik zéér gedubieerd heb, genoegen. [...] Technisch was het [amendement] broddelwerk, in de praktijk zou het tot de grootste onbillijkheden aanleiding hebben gegeven.¹¹²

Zoals bij het aantreden van het kabinet duidelijk was gemaakt, raadde de minister de regentes nu aan om de Tweede Kamer te ontbinden. Emma volgde na enige briefwisseling het advies van Tak op. Van Tienhoven wilde niet meer met zijn collega's meegaan en vroeg ontslag, dat hij verkreeg. De rest van het kabinet zette zich in tijdens de hevige verkiezingsstrijd in april 1894, die zich voornamelijk rond het voorstel van Tak afspeelde. Er ontstond een politieke scheiding van zogenoemde takkianen en anti-takkianen, die binnen alle partijen verdeeldheid bracht. Tak zelf leek de strijd nuchter te bekijken, gezien het aan hem toegeschreven motto: 'Zoolang als ze nog op je schelden, heb je nog niet afgedaan.'¹¹³ Het bezorgde hem echter geen overwinning, want slechts 44 van de 100 zetels werden na de herstemmingen bezet door medestanders. Daarop trok het kabinet zijn conclusies en bood ontslag aan. De behoudende liberalen die onder leiding van J. Röell een regering vormden, haalden de kiesrecht kwestie tijdelijk van de agenda door een gematigde uitbreiding voor te stellen, die aangenomen zou worden.

Minister Pierson trok zich, ondanks de vele verzoeken om zich kandidaat te stellen voor de Tweede Kamer, terug uit de politiek. Zijn tijd van rust en studie zou echter niet lang duren, want drie jaar na de val van het kabinet-Van Tienhoven-Tak van Poortvliet werd hem gevraagd een ministersploeg samen te stellen. Van 1897 tot 1901 leidde hij een kabinet dat bekend zou komen te staan als het kabinet van de sociale rechtvaardigheid.¹¹⁴ En tot zijn grote vreugde werd tijdens zijn regering zijn liefde voor het Oranjestad bevestigd met de inhuldiging van prinses Wilhelmina als koningin.

Nasleep van Piersons inkomstenbelasting

De opbrengst van de belastingen was niet naar ieders tevredenheid, in ieder geval niet voor de minister zelf. Toch bleef Pierson vertrouwen hebben in de zaak en hij schreef in september 1894, naar aanleiding van tegenvallende cijfers: 'Op den duur zullen mijne wetten ook uit fiscaal oogpunt zeer wel voldoen, daarvan ben ik vrij zeker. Maar dat zij het aanvankelijk niet doen is mij een oorzaak van veel verdriet.'¹¹⁵

De totale belastingopbrengst van het rijk week na de invoering van de inkomstenbelasting van Pierson weinig af van voorgaande jaren. Maar voor de belastingbetalers veranderde er door de hervorming wel wat. Diegenen die veel directe belastingen moesten betalen, werden zwaarder belast, terwijl de indirecte heffingen sterk daalden.¹¹⁶ Bij een kleine groep belastingbetalers wakkerde dit de afkeer van de fiscus dusdanig aan dat in 1894 de sputterende Vereniging tot het Weigeren van Belastingbetaling werd opgericht. Ook op het persoonlijk vlak kreeg Pierson met nagekomen verwijten over zijn hervormingen te maken. In juni 1894 wilde hij, samen met een aantal van zijn collega's uit het gevallen kabinet, lid worden van de Haagse heren-sociëteit 'De Witte'. Maar zijn tegenstanders smeedden een complot om het lidmaatschap van Pierson te voorkomen. In zijn dagboek deed Pierson verslag:

Een curieus incident. Ik hing voor als gewoon lid der Witte Sociëteit, en het bericht had zich verbreid – de Couranten maakten er melding van – dat men mij wilde deballoteeren. Dank zij een drie maal grootere stemming dan immer plaats had (er werden bijna 600 stemmen uitgebracht) is dit fraaie plan verijdeld. Natuurlijk vond de oppositie haar grond in de belastingen.¹¹⁷

W.H. de Beaufort was zeer verontwaardigd over het incident, maar herinnerde zich ook dat de minister de belediging waardig droeg:

Het was dubbel erg dat men op deze wijze zijne boosheid tegenover Pierson koelde omdat hij zelf vermogend was en in zijne belastingen niet onbelangrijk bijdroeg. Maar de Hagenaar, die in den regel zijn inkomen tot op den laatsten cent verteert, is nu eenmaal op het punt zijner beurs uiterst gevoelig. Ik heb Pierson nooit over deze schandalige behandeling hooren klagen, noch kunnen bemerken dat zij bij hem eenigen wrok had opgewekt.¹¹⁸

Intussen wachtte het belastingstelsel nog op aanpassingen in de personele belasting en de gemeentefinanciën, zaken waarover Pierson zich wel had gebogen, maar die door de val van het kabinet geen doorgang hadden gevonden. Zijn opvolger bij het departement, J.P. Sprenger van Eyk (1894–1897), had in Indië de belastingen hervormd en kon geen voorstander van Pierson genoemd worden. Toch steunde hij bij zijn voorstellen voor verdere hervormingen op de voorbereidingen van Pierson die op het departement lagen te wachten. Het resultaat was een herziening van de personele belasting in 1896, waarbij de heffing werd vereenvoudigd en door de herziening van de huurwaarde en een kinderaftrek gunstiger uitpakte voor de middenstand. Een jaar later werd de verhouding tussen het rijk en de gemeenten beter geregeld door de financiële verhoudingenwet. De grondslag van de rijksuitkering aan de gemeenten werd hierbij het inwonertal. Ook werden de veroorloofde gemeentelijke heffingen nader omschreven, waarbij de hoofdelijke omslagen – de gemeentelijke inkomstenbelasting – driekwart van de plaatselijke belastinginkomsten moesten gaan uitmaken. Na een paar jaar bleek deze een te zware last voor de armere bevolking te zijn door de geringe mate van progressie, waardoor de tarieven te hoog bleken. In 1900 volgde een aanpassing, waarbij onder meer een grotere progressie in de hoofdelijke omslagen werd ingevoerd.¹¹⁹

Ook de splitsing van de inkomstenbelasting werd door een latere minister van Financiën aangepakt. Treub, de radicale liberaal die zoveel kritiek op Pierson had gehad, werd in 1914 zelf hoofd van het departement. Toen de schatkist onder invloed van de Eerste Wereldoorlog in nood dreigde te geraken, smolt hij de bedrijfs- en vermogensbelasting tot één geheel, waardoor de inkomsten uit verschillende bronnen werden opgeteld en de progressie sterker werkte. Deze hervorming kostte de minister door de oorlogsomstandigheden in West-Europa weinig moeite. Aan de grondslagen van Piersons belastingstelsel veranderde hij evenwel weinig en tot het eind van de twintigste eeuw bleef er een rechte lijn te trekken naar het fiscale stelsel van Pierson.¹²⁰

1891–1894

Bij het aantreden van het liberale kabinet-Van Tienhoven-Tak van Poortvliet waren de kansen voor een succesvolle liberale politiek bijzonder gunstig. Het ging Nederland economisch steeds beter. De inkomsten van de staat waren voldoende, ondanks de stijging van de uitgaven. Ook was de

liberale eenheid toegenomen, daar de liberalen zich tijdens het christelijke kabinet-Mackay meer aaneengeschaard hadden, voornamelijk binnen de Liberale Unie. Met de formulering van haar standpunten maakte de liberale partij duidelijk waar volgens haar het evenwicht tussen de verantwoordelijkheden van de staat en het particuliere initiatief lag. Hoewel ze veel belang hechtte aan individuele initiatieven, werden de taken van de staat steeds belangrijker geacht voor de totstandkoming van de meest ideale maatschappij. Sociaal-liberale denkbeelden kregen de overhand en aanhangers van die richting vormden in 1891 een kabinet met een strak regeerprogramma.

Voornaamste punt op de politieke agenda was de invulling van een nieuwe kieswet. Maar voordat deze aan de volksvertegenwoordiging werd voorgelegd, zou het belastingstelsel onder de loep worden genomen onder leiding van Nicolaas Gerard Pierson (1891-1894). Hij leek de enige die hervormingsvoorstellen kon ontwikkelen die een kans maakten en na hevige druk van zijn politieke vrienden gaf de econoom toe. Om de riskante kieswet voor te zijn, haastte Pierson zich om met voorstellen te komen.

Het eerste gedeelte van de voorstellen, ingediend in maart 1892, leidde binnen en buiten de Kamer tot veel gesputter. Maar de minister kon een meerderheid overtuigen van de noodzaak ervan en in september 1892 werd de belasting op het vermogen ingevoerd. De belasting op de inkomsten uit bedrijf en beroep, waardoor een einde zou komen aan het patentrecht, werd in oktober 1893 nog soepeler aangenomen. Daarmee werd een gesplitste inkomstenbelasting van kracht, terwijl verschillende indirecte heffingen werden verlaagd. Na het debacle met de kieswet kregen de plannen van minister Pierson voor verdere hervormingen in de belastingen en in de financiële verhouding met de gemeenten door de val van het kabinet geen kans meer.

De invoering van een gesplitste inkomstenbelasting, die in 1892-1893 van kracht werd, bleek mogelijk door een samenspel van gunstige omstandigheden. De schatkist gaf geen reden tot onrust; de grondwettelijke verbondenheid van het kiesrecht met fiscale heffingen was doorbroken; de politieke opvattingen waren in meerderheid verschoven ten gunste van sociaal-liberale denkbeelden; en de kundige en beminnelijke Pierson was bereid gevonden wetsvoorstellen samen te stellen. Daarbij bleken de voorstellen geen algemene belastingverhoging of omvangrijke inkomensherverdeling in te houden: tegenover de verhogingen in de directe heffingen stonden verlagingen in de indirecte belastingen en een afschaffing van het verafschuwde patentrecht. Een parlementaire meerderheid verkoos het her-

nieuwde stelsel boven het oude. De weg van de hervormingen die Nederland hierdoor volgde was, gezien de gelijksoortige veranderingen in de omliggende landen, geenszins uitzonderlijk.

Met het nieuwe belastingstelsel werd recht gedaan aan de vrijwel algemene wens om het inkomen uit het vermogen in portefeuille uit billijkheidsoverwegingen te belasten. Door het hervormde stelsel bestonden er voortaan geen inkomsten meer waarover géén belasting verschuldigd was. De sociaal-liberale idealen – geen uitzonderingen in de belastingheffing en een gelijkmatige en gelijkgerechtigde bijdrage in de kosten van de natie van alle burgers – werden met de hervormingen van Pierson fiscaal verwezenlijkt.